

ÇALIŞKANLIK DEVRİMİ

Kitap Eleştirisi: De Vries, J. (2024). Çalışkanlık Devrimi: 1650'den Günümüze Tüketici Davranışı ve Hane Halkı Ekonomisi, Çev. Remzi Üzümçeker. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları. ISBN: 978-625-6647-29-9¹

Emre SAYGIN²

Çalışkanlık Devrimi başlıklı eserinde De Vries, ortodoks iktisadın arz yönlü paradigmasını eleştirerek, tüketim ve tüketici kavramlarının da ekonomik analize katılması gerektiğini belirtmektedir. İktisatçılar, uzun dönemli ekonomik performansı açıklarken çoğunlukla sermaye artışı, teknolojik gelişme, enerji ve hammaddeye erişim olanakları, kapsayıcı kurumlar gibi üretime (arza) ilişkin faktörlere odaklanırlar. Oysa ki De Vries'in kullandığı Çalışkanlık Devrimi³ (Industrious Revolution) terimi, bir yandan bireylerin emek arz edip üretimi desteklediği savına dayanırken, diğer yandan hane halkının çeşitlenen ve artan ihtiyaçlarının dönüştürdüğü tüketim kalıplarının (talep), ekonomik kalkınmanın önemli belirleyicilerinden birisi olduğuna işaret etmektedir.

¹ De Vries, J. (2008). *The Industrious Revolution: Consumer Behavior and the Household Economy, 1650 to the Present*. Cambridge University Press.

² **Sorumlu Yazar/ Corresponding Author:** Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, emre.saygin@ogu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2939-1562>

³ Bu terim, Japonya'nın emek-yoğun endüstriyel kalkınma süreci ile Batı'nın sermaye-yoğun sanayileşmesini mukayese eden Akira Hayami tarafından ortaya atılmıştır (s.32).

Makale Türü / Paper Type: Kitap Eleştirisi / Book Review

Makale Geliş Tarihi / Received: 15.11.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.11.2024

Uzun on sekizinci yüzyıl olarak nitelendirilen 1650-1850 döneminde İngiltere’de başlayan Sanayi Devrimi ile Fransız ve Amerikan siyasi devrimlerinin oluşturduğu sosyo-ekonomik ortama dayanan bu iddialı iktisat tarihi analizi, hane halkı ekonomisiyle tüketim tercihleri arasındaki etkileşimi ifade eden çalışkanlık devrimi olgusunu dört farklı gelişme üzerinde temellendiriliyor: i) Erken modern Avrupa tarihi çalışmalarının Sanayi Devrimi’nin oluşturduğu teknolojik kırılmadan önce de anlamlı bir ekonomik büyümenin varlığına dair bulgular, ii) Modern ölçüm metotlarının klasik Sanayi Devrimi sonrasındaki büyüme rakamlarını aşağı yönde revize etmesi neticesinde teknoloji tabanlı ve arz yönlü gelişmelerin büyümeyi tetikleyen unsurlar olduğu savını zayıflatması, iii) Modern batılı toplumlarda gözlemlenen, hizmetli emeğini de kapsayan çekirdek aile yapısının Sanayi Devrimi öncesine uzandığını gösteren evlilik örüntüsü modelleri, iv) Hane halklarının tüketim kararlarının, üretimden kaynaklanan kazançlarla ilintili olduğuna dair Yeni Hanehalkı İktisadi modelleriyle genişleyen literatür (s.29-31).

Tüketim taleplerinin farklılaşmasının ekonomik performans üzerindeki etkilerini ve modern ekonomik düzenin oluşumunda hane halkı tercihlerinin dönüştürücü rolünü açıklayan eser; giriş vasfındaki “Uzun On Sekizinci Yüzyılda Tüketici İsteklerinin Dönüşümü” başlıklı ilk bölüm (s.21-74) ve sonuç niteliğindeki “İkinci Bir Çalışkanlık Devrimi mi?” başlıklı altıncı bölüm (s.351-398) haricinde dört ana bölümden oluşmaktadır. İkinci bölüm “Çalışkanlık Devrimi’nin Kökenleri” (s.75-120), üçüncü bölüm “Çalışkanlık Devrimi: Emek Arzı” (s.121-188), dördüncü bölüm “Çalışkanlık Devrimi: Tüketici Talebi” (s.189-278) ve beşinci bölüm ise “Emek Getiren-Yuvan Yapan Hane Halkı” (s.279-350) başlığını taşımaktadır.

Çalışmanın kuramsal önermelerinin açıklandığı “Uzun On Sekizinci Yüzyılda Tüketici İsteklerinin Dönüşümü” başlıklı ilk bölümde; çoğalma, üretim, tüketim, kaynak dağıtım ve nesiller arası servet aktarımı gibi özelliklere sahip olan ailenin, üretken kaynaklarını piyasaya dönük faaliyetlere daha fazla harcadığı, böylece artan uzmanlaşmanın şemsiyesi altında tüketim tercihlerini çeşitlendirerek arttırdığını ileri sürülmek-

tedir. Yazarın bu tezi savunurken itiraz geliştirdiği ortodoks görüşlerin ilki, ailenin toplumsal gerçeklikten kopuk, modası geçmiş olan bir birim olarak özel alana hapsedilmesi gerektiği yönündeki ön kabuldür. Geline nokta modern kapitalizmin aile bağlarını aşındırdığı kabul edilse de bu zayıf görünümüne karşın batılı çekirdek aile, geniş ailelere kıyasla üyelerine sağladığı özerk alanın oluşturduğu dinamizm sayesinde hane halkının piyasayla etkileşime girmesine olanak tanımıştır.

İkinci itiraz ise tüketimin bireye ve bireysel faydaya indirgenerek tüketicinin edilgen kabul edilmesidir. Oysa keşfedici eylemlerde bulunan tüketici, deneme-yanılma tecrübesine de başvurarak tüketim öbekleri oluşturmakta, elde ettiği toplam faydaya dair deneyimiyle adeta bir tüketici sermayesi oluşturmaktadır. Bu tüketici sermayesi, tüketici geliriyle kuvvetli korelasyon gösteren maddi kültürden ziyade, tüketim öbeklerini ön plana çıkarır. Diğer bir deyişle tüketici tercihleri tamamen keyfi olmayıp, hane halkı deneyimlerinden etkilenen değişken tüketim bileşenleri şeklinde belirlenir ve dönüşür. Yazar bu durumu, bir işletmenin üretim fonksiyona benzeterek, aynen üretim faktörlerinin girişimciler tarafından bir araya getirilmesi gibi tüketim setlerinin de hane halkının piyasadaki gelişmelere verdiği reaksiyonların dinamik bir toplamı olduğunu ifade etmektedir.

De Vries'in kendi deyimiyle, “...tüketici talebinin çoğu tezahürünün öteden beri kısıtlandığı ve ahlaken kuşkulu görüldüğü bir toplumda nasıl olup da bir çalışkanlık devriminin ortaya çıktığı...” (s.75) sorusuna dair tarihsel bir anlatının sunulduğu “Çalışkanlık Devrimi'nin Kökenleri” başlıklı ikinci bölümde, uzun on sekizinci yüzyıl boyunca hane halkı üretiminden hane dışına satılan mal oranı ile hane halkı tüketiminin hane dışından temin edilen kısmında eş anlı bir yükselişin olduğu vurgulanmaktadır. Bu dönemde hane dışı işlerde çalışarak uzmanlaşan bireyler daha yüksek verimliliği yakalamış, dolayısıyla artan ücretleri sayesinde yüksek gelire erişme fırsatı bulmuşlardır. Buna karşılık hane halkının tüketimi için ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerde ise kaçınılmaz olarak dışa bağımlılık artmıştır. Fakat mezkûr uzmanlaşmaya bağlı üretim-tüketim dinamizmindeki etkileşim durumu, yetkin bir koordinasyon kapasitesi-

ni gerekli kılmıştır. Batı Avrupa'nın, uzun on sekizinci yüzyıl süresince bu koordinasyon probleminin üstesinden geldiği De Vries'in çalışkanlık devrimi tezi çerçevesinde ileri sürdüğü iddialardan bir diğeridir. Tezinin merkezine hane halkını alan müellif, üretim ve tüketim kararlarının her ikisinin de çekirdek aile düzeyinde eş zamanlı olarak şekillendiğini savunmaktadır.

Eserin bu noktasından sonra De Vries, çalışkanlık devrimi tezinin iki ana boyutunu teşkil eden emek arzı ve tüketici talebi boyutlarını tartışmaktadır. “Çalışkanlık Devrimi: Emek Arzı” başlıklı üçüncü bölümde Batı Avrupalı toplumların piyasaya emek arzı motivasyonunun tüketim talebindeki artışla olan ilişkisi açıklanmaktadır. Bu bölümde müellif, kitabına ismini veren çalışkanlık devrimi olgusunun ilk defa yakıştırıldığı Asya toplumlarıyla Batı Avrupa deneyimini mukayese etmiştir. Buna göre Asya'da disiplinli ve planlı çalışma ortamının arz-baskın yapısı, tarımdan sanayiye geçiş sürecinde ücretlerin baskılanarak düşük kalmasına neden olduğundan Batı Avrupa'da olduğu gibi bir tüketici talebinin oluşmasını engellemiştir. Daha evvel de bahsedilen Avrupa tipi evlilik örüntüsü sayesinde Batı Avrupa'da nüfus, ekonomik kaynaklara göre ayarlanabilmiş, diğer yandan tarımda verimliliği arttıracak teknikleri uygulama kabiliyeti sayesinde toplam çıktının ekonomik değerini yükseltebilmiştir. Böylece Batı Avrupa'da üretkenliğin kaynağını demografi ya da teknoloji değil, hane halklarının piyasa şartlarına verdiği talep-yönlü tepki belirlemiştir. Uzun on sekizinci yüzyıl boyunca, özellikle Kuzey Batı Avrupa'da üretim ve ticaretteki büyüme ile reel ücretlerin artmasını sağlamış, bu ise yeni tüketim öbeklerine geçiş motivasyonu ile desteklenmiştir. Yazarı deyimiyile “*Sanayi Devrimini çalışkanlık devrimi önclemiştir*” (s.187).

De Vries, çalışkanlık devrimi hipotezinin diğer eksenini olan tüketici talebi boyutuna ilişkin açıklayıcı kanıtları “Çalışkanlık Devrimi: Tüketici Talebi” başlıklı dördüncü bölümde aramaktadır. Bu bölümde tüketiciler temel düzeyde iki gelir grubu olarak ele alınmıştır. Nispeten yüksek gelirli olan kesimler ev içi konfor ve iç hizmetler, gösteriş ya da saygınlık simgesi ürünler içeren yeni tüketim kalıplarına geçerek hane içinde

sosyalleşirken, nispeten düşük gelirli olan (orta halli, avam) tüketiciler ise başta yiyecek ve içecek sektöründe genişleyen ürün yelpazesine erişmek için hane dışına yönelmiş, tüketim biçimlerini bireyselleştirerek hane dışında sosyalleşme yoluna gitmişlerdir.

Hane halkının uzun vadeli ihtiyaçlarının tercih sıralamasında oldukça gerilerde kalması ve hane içindeki çok sayıda gelir sahibinin (çok sayıda cüzdanın) tüketim peşinde koşmaya başlamasının önemli nedenlerinden birisi de kadınların değişen rolleridir. Bu yeni olgu, çalışkan aile yapısını tehdit ederek boşanma ya da evlilik dışı ilişkileri hızlandırmış olsa dahi kadınların artan satın alma güçlerinin katkısıyla tüketim öbeklerinin genişlemesini sağlamıştır. Keza çalışkanlık devriminin orta halli, avam kesiminin teşvik mallarına yönelmesi de talebi sürekli kılarak dağıtım ve perakendecilik ağlarını kuvvetlendirmiştir. Görüldüğü gibi tüketici talebini, hane halkını merkeze alarak açıklayan bu görüşler de nihayetinde çalışkanlık devriminin “*Sanayi Devrimi adını verdiğimiz olaylar dizisinin bir sonucu olmak yerine onun doğumunun koşullarını hazır(ladığına)*” işaret etmektedir (s.267).

On dokuzuncu yüzyıl ile birlikte Sanayi Devrimi'nin etkilerinin yaygınlaşması, çalışkanlık devriminin temelini teşkil eden aile kurumunun sarsılacağına yönelik endişeleri arttırmıştır. Eserin “Emek Getiren-Yuva Yapan Hane Halkı” başlıklı beşinci bölümünde bu endişelerin haksız olmadığı, ancak ortaya “*ekmek getiren-yuva yapan*” yeni tip hane halklarının oluştuğu ve yeni hane halkı stratejilerinin ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Peki, aile üyelerinin tamamının gelir elde etmekten sorumlu olmadığı, kadın ve çocukların işgücü piyasasından çekildiği ve hane halkı mensupları arasında görev dağılımının esas alındığı bu yeni modele dönüşün nedeni nedir? Literatürde kadınların ve çocukların işgücü piyasalarından dışlanmasını açıklayan kültürel, teknik, ekonomik ve sair görüşler varsa bile De Vries, bu soruya da ailenin tüketim kalıplarındaki dönüşümle cevap vermektedir. Kadın ve erkeğin (biyolojik olmanın ötesinde) farklılaşan ev içi-ev dışı uzmanlık rollerinin hane halkı ekonomisine uzun vadede olumlu katkı yapacağı inancının on dokuzuncu yüzyılda yaygın olduğunu belirten müellif, bu nedenle erkeğin ekmek getiren,

kadının ise ev içindeki işleri yürütmenin yanında çocukların bakımı ve yetiştirilmesinden sorumlu, yuva yapan rolüne bürünmesiyle ailenin tüketim kalıplarının dönüştüğünü ifade etmektedir.

Eserin sonuç niteliğindeki “İkinci Bir Çalışkanlık Devrimi mi?” başlıklı altıncı bölüm ise De Vries, yirminci yüzyılda ortasından itibaren, halihazırda içinde yaşanılan ikinci bir çalışkanlık devriminin gerçekleştiğini öne sürmektedir. Özellikle ekmek getiren-yuva yapan aile tiplerinin çözülmeye başlaması sonrasında evli kadınların işgücüne katılımının artmasıyla çift gelirli ailelerin oluşması ve Batı Avrupa’da eğitim, sağlık, sosyal yardımlar gibi refah ekonomisi uygulamalarıyla beraber hane halkları içerisindeki iş bölümünün dönüşmesi nedeniyle tüketim kalıplarının farklılaştığı ve karmaşıklaştığı vurgulanmaktadır. Bu olgunun “patika bağımlılığı” dolayısıyla kötümser bekleyişlere yol açmaması gerektiğini belirten müellif, değişerek ve dönüşerek de olsa bir şekilde yeni formlar kazanarak varlığını sürdüren çekirdek aile yapılarının piyasa ile olan ilişkilerinde yeni koordinasyon yöntemleri geliştirerek talep ve tüketimin vazgeçilmez unsuru olmayı sürdüreceğini ifade etmektedir.

Anlatısının Avrupa-merkezli olduğu ya da kadın ve çocukların işgücü piyasalarındaki durumlarını tam olarak açıklayamadığı şeklindeki bazı kritik eleştirilere muhatap olsa da De Vries’in temel kaynakları irdeleyen ve önemli hipotezlere sahip olan bu eseri, tüketim tarihi cihetinden ana akım iktisat anlatısına yeni bir açılım ve alternatif bir paradigma getirmesi bakımından önem taşımaktadır.